

<https://doi.org/10.15388/VUIFSMD.2025.2.8>

INSTITUCINĖS KRITIKOS DISKURSAS ŠIUOLAIKINIO MENO CENTRO (ŠMC) LEIDYBOJE

Dominyka Jankovska

SANTRAUKA. Straipsnyje analizuojama institucinės kritikos raiška Šiuolaikinio meno centro leidiniuose, akcentuojant interviu formato išskirtinumą, tampant diskurso reguliavimo mechanizmu. Naudojant kritinės diskurso analizės metodą atskleidžiama, kaip institucija pašnekovų atranka, klausimų formulavimu ir atsakymų redagavimu konstruoja ir riboja kritinių naratyvų lauką. Tyrimas identifikuoja tris nuosekliai pasikartojančius mikrodiskursus – vertės reguliavimo, matomumo politikos ir priklausomybės bei galios struktūrų, kurie rodo kritikos kooptavimo procesus ir jos transformaciją į institucijai priimtina refleksijos formą. Gauti tyrimo rezultatai aktualūs platesniam Lietuvos kultūros laukui, nes jie atskleidžia kultūros institucijų vaidmenį struktūruojant ir kryptingai modifikuojant kritinius diskursus.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: institucinė kritika, Šiuolaikinio meno centras, ŠMC, kritinė diskurso analizė, interviu formatai, vertės reguliavimas, matomumo politika, galios struktūros, Lietuvos kultūros laukas.

The Discourse of Institutional Critique in the Publishing Practice of the Contemporary Art Centre (CAC)

SUMMARY. This article examines how institutional critique shows up in the publications of the *Contemporary Art Centre*, Vilnius, Lithuania, by focusing, in particular, on interviews as a way the institution manages and shapes discourse. By using critical discourse analysis, the study explores how choices around who gets interviewed, what questions are asked, and how the responses are edited all influence which critical voices are heard – and how. The analysis identifies three recurring themes: how values are managed, how visibility is controlled, and how dependency and power operate within the institution. These patterns show how critique can be absorbed and softened, thereby becoming something more institutionally acceptable. While the focus is on one specific institution, the findings speak more broadly about the cultural field in Lithuania, by offering insight into how cultural institutions structure and reshape critical conversations.

KEYWORDS: institutional critique, Contemporary Art Centre, critical discourse analysis, interview format, value regulation, politics of visibility, power structures, Lithuanian cultural field.

Ivadas

Pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvos meno laukas sparčiai kinta. Šalia autoritetinių institucijų¹ kuriasi naujos nepriklausomos meno erdvės, tokios kaip kultūros kompleksas „Sodas 2123“ ar VŠĮ „Autarkija“, kurios viešajame kultūros diskurse deklaruoja institucinį atvirumą ir skaidrumą. Nepaisant to, senųjų meno institucijų veikloje išlieka įtampas dėl autoriteto išlaikymo ir reprezentacinės žodžio kontrolės. Tad natūraliai kyla klausimai: kas turi teisę formuoti viešąją institucijos naratyvą, kokiais mechanizmais tai daroma ir kokios galios struktūros reguliuoja šį procesą.

Vakarų meno lauke į šiuos klausimus nuo XX a. septintojo dešimtmečio atsako meninė institucinės kritikos praktika, kurią plėtojo žinomi Amerikos menininkai: Danielis Burenas, Hansas Haacke ir Andrea Fraser. Ši kritika neapsiriboja įprastu opoziciniu protestu – ji nagrinėja meno instituciją kaip galios struktūrą, veikiančią per ekonominius, socialinius, edukacinius ir reprezentacinius mechanizmus². Tuo tarpu Lietuvos kontekste institucinė kritika išlieka fragmentinė ir menkai susisteminta.

Viena iš centrinių meno lauko institucijų, kurioje akivaizdi jos raiška, yra Šiuolaikinio meno centras (toliau – ŠMC). Įkurtas Vilniaus parodų rūmus transformavus į nepriklausomą šiuolaikinio meno platformą, ŠMC tapo finansiškai stipria ir išskirtinių tarptautinių ryšių turinčia institucija³. Dėl savo kuratorinės politikos, finansavimo iš užsienio fondų ir ilgametės monopolinės padėties šiuolaikinio meno lauke ŠMC ne tik reprezentavo globalias meno tendencijas, bet ir formavo vietinį kultūrinį naratyvą.

Šiame straipsnyje analizuojama, kaip ŠMC leidyboje, o konkrečiau – interviu formos leidiniuose, formuojamas ir išreiškiamas institucinės kritikos diskursas. Pokalbiai čia nagrinėjami kaip diskursyvos institucijos formos: ne tik kaip individualūs pasakojimai, bet redaguotos, struktūruotos ir simboliškai įrėmintos reprezentacijos, veikiančios kaip kontrolės mechanizmai. Tokiu būdu ŠMC leidiniai, o ypač ženklinis institucijos interviu formatas, suteikia unikalią galimybę stebėti, kaip institucinės kritikos diskursas yra įrėminamas ir artikuliuojamas Lietuvos kontekste. Tyrime taikoma Normano Fairclougho kritinės diskurso analizės prieiga, jungianti diskurso praktikos ir socialinės praktikos lygmenis, bei autorinis teminis kodavimas, siekiant identifikuoti mikrodiskursus, susijusius su vertės kūrimu, matomumo politika ir priklausomybės santykiais⁴.

Šio darbo **tikslas** – atskleisti, kaip ŠMC leidiniuose artikuliuojamas institucinės kritikos diskursas ir kokiomis formomis jis reiškiamas, keliant klausimą, ar ši kritika iš tiesų išlaisvina, ar priešingai – tampa institucijos galios mechanizmų dalimi.

1 P.vz., Nacionalinė dailės galerija, MO muziejus, Šiuolaikinio meno centras.

2 Fraser A., „From the Critique of Institutions to an Institution of Critique“, *Artforum*, Vol. 44, No. 1, 2005, p. 278–283.

3 Šiuolaikinio meno centras, „Veikla ir istorija“, [interaktyvus], in: <https://cac.lt/apie-smc/veikla-ir-istorija/>, [žiūrėta 2025-05-28].

4 N. Fairclough, 1992, p. 63.

Uždaviniai:

1. Apibrėžti institucinės kritikos teorinį lauką, remiantis Michel Foucault galios ir diskurso sąvokomis, Pierre Bourdieu kultūrinio kapitalo ir lauko teorija, Andrea Fraser kritikos iš vidaus samprata bei Danielio Bureno, Hanso Haacke's, Boriso Groyso ir Hito Steyerl analizėmis.
2. Išanalizuoti pasirinktus ŠMC leidiniuose publikuotus interviu, identifikuojant institucinės kritikos raišką ir jos kontrolės mechanizmus.
3. Įvertinti, kaip interviu formatas prisideda prie kritikos kooptacijos ar jos transformacijos į savirefleksinį diskursą.

Istoriografija. Lietuvoje institucinės kritikos tyrimų laukas nėra plačiai išvystytas, dažniausiai jos išraiškos aptinkamos pavieniauose meno kritikų tekstuose, kuriuose fragmentiškai nagrinėjamos parodos ar atskiros meno institucijos. Tad sisteminės šios krypties analizės Lietuvos kontekste nėra. Vakarų akademinėje ir meninėje tradicijoje institucinės kritikos diskursas yra gerokai labiau įsitvirtinęs ir suvokiamas kaip nuosekli teorinė ir praktinė prieiga. M. Foucault ir P. Bourdieu darbai sudaro conceptualų pagrindą galios santykių ir lauko analizėms, tuo tarpu iš A. Fraser, D. Bureno ir H. Haacke's tiesiogiai formuojama teorinė institucinės kritikos tradicija, o B. Groyso ir H. Steyerl tyrimai išplečia analizės lauką, gilinant meno, kapitalo ir politikos tarpusavio ryšius⁵.

Ši teorinė bazė tapo reikšmingu atspirties tašku, analizuojant Lietuvos meno institucijų diskursą.

Šaltiniai. Pagrindiniai šio straipsnio šaltiniai ŠMC periodinių leidinių serija „ŠMC Interviu“ (2005–2017) bei Astos Vaičiulytės sudarytas interviu rinkinys „Pokalbiai apie Lietuvos šiuolaikinį meną“.

Institucinės kritikos ištakos

Institucinė kritika (angl. *institutional critique*) – XX a. antroje pusėje atsiradusi meninė ir teorinė kryptis, permąstanti meno institucijų veiklos mechanizmus ir skatinanti suvokti muziejų ne vien kaip ekspozicinę erdvę. Ši prieiga siūlo žiūrėti kiek giliau – į struktūras, kurios lemia, kas laikoma menu; kokiais kriterijais vertinami kūriniai ir kokios kalbinės, vizualinės bei organizacinės priemonės pasitelkiamos, vykdant veiklą globaliai. Kitaip tariant, tai paties meno lauko, kaip socialinės ir politinės sistemos⁶, kritika.

Šiuo požiūriu, kalbant apie *žodžio* praktiką, ypač reikšminga M. Foucault diskurso teorija⁷, teigianti, kad kalba nėra neutrali – ji visada veikia pagal galios ir žinojimo santykį. Diskursas, anot jo, apibrėžia, kokie objektai gali būti įvardijami, koku būdu apie juos kalbama ir kas turi teisę tai daryti tam tikroje socialinėje situacijoje. Tokia institucijų

5 M. Foucault, 1991, p. 27; P. Bourdieu, 1993, p. 45; A. Fraser, 2005, p. 280; D. Buren, 1996, p. 189; H. Haacke, 1986, p. 75; B. Groyso, 2010, p. 12; H. Steyerl, 2012, p. 44.

6 O. Žukauskienė, „Kintantys diskursai ir institucinė kritika“, *Muziejų kultūra*, 2012, p. 14–31.

7 M. Foucault, 1991, p. 27.

tyrimo perspektyva atskleidžia, kad jos ne tik institucionalizuoja informaciją, bet ir reguliuoja paties žodžio laisvę – galimybę viešai kalbėti. Pierre'as Bourdieu šią mintį papildė kultūros lauko teorija⁸, pabrėždamas, kad institucijos yra simbolinio kapitalo kontrolės centrai. Jos kuria sisteminės vertės hierarchijas, įtvirtina pripažinimo mechanizmus, kuriais stiprina ir savo autoritetą.

Šių teorinių įžvalgų kontekste viena iš ryškiausių institucinės kritikos atstovių A. Fraser suformulavo kritikos iš vidaus (angl. *critique from within*) sampratą⁹. Anot jos, kiekvienas menininkas ar tyrėjas, veikdamas institucijoje, neišvengiamai tampa jos dalimi – net ir ją kritikuodamas, jis prisideda prie funkcionavimo progreso. Tai sukuria paradoksalią situaciją: kritika tampa kooptuota, t. y. institucijos perimta ir pateikta kaip atvirumo bei savikritiškumo įrodymas.

Panašią mintį plėtojo ir kiti aktyvūs to meto menininkai, pavydžiui, Danielis Burenas ir Hansas Haacke'as¹⁰. Pasitelkdami parodinius konceptus, jie atskleidė, kad net ekspozicijų architektūra, parodų struktūra, rėmimo šaltiniai ar vykdoma redakcinė politika yra aktyvūs institucinio naratyvo veiksniai.

Jie įrodė, kad neutralių institucijų nėra – kiekviena detalė, nuo sienų spalvos iki katalogo formato naudojama kaip eilinė galios demonstravimo priemonė. Tuo tarpu filosofas ir kultūros teoretikas Boris Groys ir H. Steyerl šį požiūrį išplėtė į medijų sritį, pabrėždami, kad ir publikavimo formatai ar sklaidos kanalai lemia ne tik turinį, bet ir patį institucinio kalbėjimo toną bei vizualinę retoriką¹¹.

Vakarų šalyse institucinė kritika patyrė kelias raidos bangas: pirmoji, siejama su minimalizmu ir konceptualiu menu, kritikavo parodų struktūrą ir institucijų vaidmenį; antroji, praėjusio šimtmečio devintajame dešimtmetyje, labiau akcentavo politines ir ekonomines institucijų sąlygas; trečioji, jau XXI a., įtraukė globalizacijos, technologijų ir medijų klausimus.

Tuo tarpu Lietuvoje ši kryptis ilgą laiką išliko fragmentinė, dažniausiai besireiškianti pavieniais meno kritikų tekstais arba tam tikrais menininkų projektais prieš institucijas, o nuoseklios, sisteminės institucijų analizės buvo retos. Tačiau svarbų lūžį paskatino devintajame dešimtmetyje įsteigto George'o Soroso šiuolaikinio meno centro veikla. Šis centras finansavo šiuolaikinio meno projektus, inicijavo tarptautinius mainus ir diegė naujas kuratorines praktikas, kurios stipriai paveikė Lietuvos meno lauką¹². Pasibaigus Soroso centro programai, dalį jo funkcijų perėmė ŠMC, kuris ilgainiui tapo dominuojan-

8 P. Bourdieu, 1993, p. 45.

9 A. Fraser, „Museum Highlights: A Gallery Talk“, *October*, 1991, Nr. 57, p. 104–122.

10 D. Buren, 1996, p. 190; H. Haacke, 1986, p. 75.

11 B. Groys, 2010, p. 12; H. Steyerl, 2012, p. 44.

12 V. Klumbys, „Tarp rezistencijos ir prisitaikymo: menininkų elgsena vėlyvuosiu sovietmečiu“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 23, p. 122–134.

čia institucija Lietuvos šiuolaikinio meno scenoje – ne tik pristatančia globalias tendencijas, bet ir formuojančia vietos kultūrinį diskursą.

ŠMC kaip diskurso formuotojas

ŠMC leidyba per tris dešimtmečius tapo ne tik komunikacijos kanalu, bet ir turinio atrankos, filtravimo bei viešojo diskurso formavimo priemone, leidžiančia institucijai apibrėžti, kas meno lauke laikoma priimtiniu kalbėjimu. Įkurtas 1992 m., reorganizavus buvusius Vilniaus parodų rūmus, ŠMC yra pirmoji ir seniausia šiuolaikinio meno institucija Lietuvoje. Skirtingai nei daugelis Vakarų šalių šiuolaikinio meno centrų (pvz., MoMA Niujorke, „Centre Pompidou“ Londone, „KW Institute“ Berlyne)¹³, ŠMC nuo pat įkūrimo veikia kaip valstybinė biudžetinė įstaiga¹⁴. Šis priklausomybės nuo viešojo finansavimo modelis, kartu su deklaruojamu atvirumu avangardinei meno raiškai lemia dvejopą institucijos pobūdį – ji funkcionuoja tiek kaip kultūros infrastruktūros vienetą, tiek kaip diskurso reguliavimo mechanizmas.

Institucijos veiklos stabilumą palaiko ilgametė darbuotojų kadencija: daugelis čia dirba dešimtmečius, užtikrindami nuoseklias kuratorines praktikas ir redakcines nuostatas. Tai atitinka Pierre'o Bourdieu *lauko habito* (orig. *habitus*) sampratą¹⁵ – simbolinės galios sistemą, kurioje menininko ar kuratoriaus pozicija lemia ne tik dalyvavimo galimybes, bet ir tai, „koku tonu ir apie ką galima kalbėti meno vardu“. Ypač reikšmingas buvo beveik tris dešimtmečius institucijai vadovavusio Kęstučio Kuizino vaidmuo: jis buvo daugelio retrospektyvinių leidinių sudarytojas, redaktorius ar bendraautoris, „prisidėjęs prie institucijos pasakojimo formavimo“ ir nulemdamas, kas patenka į viešąją atmintį.

Ši institucijos gebėjimo reguliuoti diskursą dimensija ypač aiškiai atsiskleidžia leidybos veikloje. Būtent leidiniais ŠMC ne tik dokumentavo meno procesus, bet ir formavo kritinės refleksijos lauką, kuris Lietuvos kontekste ilgą laiką buvo fragmentiškas. ŠMC leidybinė veikla išsiplėtė už tradicinio kuravimo ribų – atsirado televizijos projektas „ŠMC TV“, kino salė, viešoji skaitykla ir periodiniai leidiniai, tarp jų ŠMC Interviu (2005–2017). Pastarųjų atsiradimą lėmė tuo metu akivaizdžiai juntamas kritinės minties ir atviros prieigos prie menininko trūkumas: viešajame diskurse menininko balsas dažniausiai pasiekdavo tik per parodų recenzijas, o žiūrovo ir kūrėjo santykį skyrė aiški

13 Nors MoMA ir „Centre Pompidou“ formaliai yra moderniojo meno muziejai, nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio juose nuosekliai eksponuojamas ir šiuolaikinis menas, todėl jie laikomi svarbiais orientyrais. 1992 m., atsidadius ŠMC, Rytų ir Vidurio Europoje dar beveik nebuvo šiuolaikinio meno institucijų (išskyrus pavienes galerijas Lenkijoje ar Vengrijoje, pvz., „Galeria Foksal“, „Liget Galéria“, „Artpool“). Skirtingai nei dauguma po 2000 m. atsiradusių institucijų, ŠMC iškart orientavosi į Vakarų, nors formaliai veikia kaip valstybinė biudžetinė įstaiga.

14 Šiuolaikinio meno centras, „Veikla ir istorija“, [interaktyvus], in: <https://cac.lt/apie-smc/veikla-ir-istorija/>, [žiūrėta 2025-05-28]

15 P. Bourdieu, 1993, p. 52.

atskirtis. Tokia situacija sudarė prielaidas, kad ŠMC Interviu taptų viena iš nedaugelio struktūrų, kurioje nuosekliai kuriama institucinio kalbėjimo platforma.

Kaip pažymi ilgametė ŠMC redaktorė A. Vaičiulytė, šie leidiniai veikia kaip institucinės atminties forma – fiksuoja ne tik kūrinis ar įvykius, bet ir diskusijų toną, menininkų pozicijų kismą bei kalbėjimo būdų įvairovę¹⁶. Tačiau šie leidiniai nėra neutralūs: kaip atrankos, redagavimo ir struktūravimo produktai, jie ne tik artikuliuoja, bet ir riboja galimas kalbėjimo formas, patvirtindami kritinės diskurso analizės prielaidą, kad kalba yra socialinės realybės formavimo mechanizmas, o institucijos per ją įgyvendina savo simbolinę galią¹⁷.

Interviu – tarp atvirumo ir kontrolės

Šiame straipsnyje interviu žanras suprantamas ne tik kaip duomenų rinkimo ar pateikimo forma, bet ir kaip diskursinė struktūra, kuri formuoja institucinio kalbėjimo ribas, legitimumo lauką ir reprezentacijos logiką. Remiantis Michailo Bachtino žanro teorija¹⁸, kiekvienas žanras perteikia savitas ideologines struktūras, o kalbiniai formatai niekada nėra neutralūs – jie išreiškia kalbančiųjų pozicijų, galios santykių ir vertybių santykį. Taigi, tyrime interviu tekstai vertinami kaip tam tikri institucinio balso rėmai, kurių neperžengiant konstruojamas meno vertinimas, diskurso autoritetas ir pačios kritikos galimybė. Galima daryti prielaidą, kad ŠMC leidiniuose publikuojamų interviu formate aiškiai matoma redaguota, stilizuota institucinio kalbėjimo forma, kuriai būdingas reprezentacijos strategijų stabilumas, atsargiai formuluojamos pozicijos ir ribota kalbinė rizika. Interviu struktūra – klausimų formulavimas, pašnekovų parinkimas, atsakymų redagavimas ir publikavimo kontekstas – tampa galia, formuojančia praktiką.

Interviu, kaip diskursinė priemonė, atlieka dvejopą funkciją: viena vertus, leidžia pasirodyti kritinėms nuomonėms, o kita vertus, – jas įrėmina, įrašo į saugų ir kontroliuojamą institucijos leidybinį lauką. Kitiškai vertinant interviu žanrą, tyrime pasitelkiamas ir Ruth Wodak požiūris¹⁹, kuriame akcentuojama, kad diskurso žanrai (interviu, politinės kalbos, pranešimai spaudai) formuoja tam tikrą priimtinumo logiką, o kartu riboja tai, ką galima pasakyti. Tai ypač aktualu instituciniame kontekste, kur diskurso forma (žanras) tampa filtru to, kokios pozicijos ir kokia kritika apskritai gali pasirodyti. Galiausiai, žvelgiant per M. Foucault prizmę²⁰, interviu leidiniai tampa institucinio žinojimo produkcijos vieta, kurioje diskursas ne tik reprezentuoja realybę, bet ir ją reguliuoja – kalbėjimo taisyklės, pozicijų hierarchija, pasirinkta forma tampa galios technologija. Tad

16 A. Vaičiulytė, 2022, p. 5.

17 P. Bourdieu, 1993, p. 47.

18 M. Bachtin, 1986, p. 60–63.

19 R. Wodak, 2009, p. 15.

20 M. Foucault, 1991, p. 27.

interview žanras šiame tyrime analizuojamas ne kaip atviros raiškos galimybė, bet kaip institucionalizuotas mechanizmas, kuriame susikerta kritika ir kontrolė.

Institucinės kritikos mikrodiskursai ŠMC leidiniuose

Minėta, kad tyrimo pagrindu buvo pasirinkti du šaltinių blokai – 2005–2017 m. leisti „ŠMC Interviu“ ketvirtiniai periodiniai leidiniai ir 2022 m. išleistas A. Vaičiulytės pokalbių rinkinys „Pokalbiai apie šiuolaikinį meną“. Tiek institucija, tiek ir šie leidiniai nebuvo pasirinkti vien dėl savo turinio, bet ir dėl reikšmingo atsiradimo konteksto. Kaip pažymi K. Kuizinas, žurnalas „ŠMC Interviu“ atsirado reaguojant į refleksijos ir kritinės minties stygių šiuolaikinio meno lauke: „Jautėme, kad trūksta kritinės minties, todėl kalbinome menininkus, kuratorius.“²¹ Kitaip sakant, leidinys atsirado siekiant „užpildyti spragą“ – tuo metu, 2000 m. pradžioje, Lietuvoje ir visame Baltijos regione nebuvo nė vieno nuoseklaus leidinio, skirto šiuolaikiniam menui, o kultūrinės kritikos terpė buvo stipriai fragmentuota. Šį siekį patvirtina redakcijos sprendimas nuo pat pirmo numerio leidinį publikuoti lietuvių ir anglų kalbomis – tai buvo ne tik praktinis pasirinkimas, bet ir simbolinė institucinės galios strategija. Tai aiškiai atsispindi debiutinio „ŠMC Interviu“ numerio prokalbėje, kurioje deklaruojama, kad leidinys yra tarptautinis, ypatingą dėmesį skiriantis Baltijos regionui, o tekstai leidžiami dviem kalbomis „siekiant plėsti skaitytojų ratą ir skatinti kontekstualizaciją“²². Tokia pradžia sufleruoja institucijos siekį ne tik reprezentuoti Lietuvos meno lauką, bet ir ambiciją pozicionuoti save kaip esminį simbolinės galios²³ centrą regione.

Taigi nuo pat pirmųjų numerių leidinys pradėjo funkcionuoti ne vien kaip refleksijų rinkinys, bet ir kaip instrumentas, formuojantis institucinio kalbėjimo lauką. Prokalbėje formuluojamas pažadas „rašyti kviesime naujus žmones ir skatinsime nuomonių įvairovę“²⁴, kartu pabrėžiant interview neprognozuotumą: „interview rezultatas dažnai yra nenusipėjamas: niekada iš anksto nežinai, kas gali būti pasakyta. Visai įmanoma, kad pats ŠMC gali sulaukti pelnytų kritikos“²⁵. Tokiu būdu net kalbos pasirinkimas tampa institucinės galios formavimo dalimi, glaudžiai susijusia su matomumo politika. Taip ŠMC leidiniai tampa viena iš nedaugelio struktūrų, kurioje buvo ne tik dokumentuojami procesai, bet ir sąmoningai kuriama naujoviška institucinio kalbėjimo platforma.

2022 m. pasirodžiusiame leidinio „Pokalbiai apie Lietuvos šiuolaikinį meną“ įvade sudarytoja Asta Vaičiulytė teigia, kad leidiniai veikia kaip institucinės atminties kūrimo

21 K. Kuizinas, „Direktoriaus žodis“, *ŠMC Interviu*, Nr. 1, 2005, p. 2.

22 ibid.

23 Simbolinė galia – Pierre Bourdieu vartojama sąvoka, apibrėžianti gebėjimą formuoti socialinę tikrovę pripažįstamais ženklais, reikšmėmis ir reprezentacijomis. Plačiau žr.: P. Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Polity Press, 1991.

24 K. Kuizinas, „Direktoriaus žodis“, p. 2.

25 ibid.

forma – jie fiksuoja ne tik meno kūrinius ar įvykius, bet ir diskusijų toną, menininkų pozicijų kismą bei kalbėjimo būdų daugialypiškumą. Pati institucija, leisdamą šiuos leidinius, veikia ne tik kaip dokumentuotoja, bet ir kaip atrankos, redagavimo ir struktūravimo subjektas. Todėl leidiniai šiame tyrime analizuojami ne kaip neutralūs ar skaidrūs šaltiniai, bet kaip diskurso produktai, kuriuose artikuliuojamos ir kartu ribojamos kalbėjimo formos. Tai atitinka kritinės diskurso analizės prielaidas – kalba veikia kaip socialinės realybės formavimo mechanizmas, o institucijos per ją įgyvendina savo simbolinę ir semantinę galią.

Atsižvelgiant į šį kontekstą, analizuojant pasirinktus interviu išryškėjo trys nuosekliai pasikartojantys mikrodiskursai – vertės kūrimo, matomumo politikos ir priklausomybės bei galios santykių²⁶. Jie leidžia matyti, kokiais būdais ŠMC leidiniai formuoja diskurso lauką ir kokias galios dimensijas jame išryškina.

Institucinės vertės mikrodiskursas

ŠMC leidinių interviu institucinės vertės diskursas išryškėja per refleksiją, kaip institucijos formuoja meno vertės kriterijus. Vertė čia suprantama ne kaip iš anksto duota estetinė savybė, o kaip sisteminės galios paskirstymo principas. Menininkų kritika dažniausiai reiškia ne tiesioginę opoziciją, o diskurso modelių dekonstrukcija – nutylėjimais, ironija ar vidine refleksija. Tokia raiška leidžia kalbėti ne tik apie tam tikras institucijų funkcijas, bet ir apie visą vertės formavimo aparatą, kuriame simbolinis kapitalas tampa galios įrankiu.

Raimundo Malašausko ir ekonomistės Elenos Leontjevos pokalbyje²⁷ aptariama viešojo finansavimo logika, kuri dažnai neapima nei kūrinio turinio, nei jo socialinės vertės. E. Leontjeva teigia: „Viešasis gėris negali būti pamatuotas pagal paklausą.“²⁸ Ši mintis atskleidžia, kad rinkos principai, pritaikyti kultūrai, iškreipia vertės suvokimą: institucijos sukuria objektyvios vertės iliuziją, nors iš tikrųjų remiasi ideologiškai nulemtomis paskirstymo schemomis. Tokia kritika – santūri, racionali, bet analitiškai gili.

Kitas pavyzdys – dailėtyrininko Alfonso Andriuškevičiaus komentaras apie tapytojo Algimanto Kuro parodą: „[...] įžvelgė ekologinę tematiką. Bet tik nusijuokiau: laikiau tai pritempimu, skirtu ideologiškai pateisinti tuo metu valdžios netoleruojamą 'bjaurumo estetiką'“²⁹. Jis pabrėžia, kad vertė čia atsiranda ne iš kūrinio, o iš gebėjimo atitikti popu-

26 Straipsnyje analizuojami mikrodiskursai išgryninti ir nustatyti pagal autorės sukurta analizės sistemą.

27 Ekonomistė, viena iš Lietuvos laisvosios rinkos instituto steigėjų, buvusi ir esama instituto prezidentė, aktyviai dalyvavusi Lietuvos ekonomikos reformose po nepriklausomybės atkūrimo.

28 R. Malašauskas, E. Leontjeva, „Pokalbis apie rinkos dėsnius“, *ŠMC Interviu*, Nr. 3, 2010, p. 97.

29 A. Andriuškevičius, V. Klimašauskas, „Ar egzistuoja savęs persirašymo galimybė“, in: A. Vaičiulytė (sud.), *Pokalbiai apie šiuolaikinį meną*, Vilnius: Šiuolaikinio meno centras, 2021, p. 75.

liariuosius naratyvus. Pasak A. Andriuškevičiaus, „ekologiniai klausimai tapo konjunk-tūriniais“. Tai rodo, kaip institucijos naudoja tendencijų įvardijimą kaip atrankos būdą.

Interviu „Entuziastai“ Kęstutis Šapoka sako: „Ar būsiu įteisintas menininku insti-tuciniame lygmenyje, jau priklauso ne vien nuo manęs.“³⁰ Iš pažiūros neutralus teiginys išryškina įtampą tarp kūrėjo intencijos ir institucinio legitimumo: vertę lemia ne pats kūrinys, o įtraukimas į institucijos sistemą. Čia matyti platesnė problema – ne visi me-nininkai pasirenka būti institucionalizuoti, tačiau jų tapatybė kaip menininkų vis tiek priklauso nuo išorinio pripažinimo. Statusas formuojamas dvišaliai: jis kyla tiek iš as-mens savivokos, tiek iš institucijų suteikiamo legitimumo.

Dar vienas ryškus neigiamas vertinimas, matomas kolektyviniame interviu, skirta-me parodai „Lietuvos dailė 2000–2010: dešimt metų“. Pokalbyje Laura Grabštienė kritiškai reflektuoja valstybės mechanizmų vaidmenį menininkų reprezentacijoje. Kalbėdama apie vyraujančią situaciją, Grabštienė pažymi: „Man labiausiai liūdna dėl vieno dalyko, kad tų eksponatų kūrėjai dirba neapmokamai ir todėl negali būti laikomi parodų kurato-rių bendradarbiais. [...] Menininkas, dirbdamas ‘iš idėjos’, be atlygio, negali vadintis šiuo-laikinio meno kūrėju.“³¹ Tai konceptuali situacijos, kurioje menininkas tampa sistemos įkaitu, negalėdamas reikšti tiesiogiai, kritika. Šioje vietoje aštri kritika reiškiamą ne tik institucijos kuriamai pozicijai, bet ir kuratoriams, kurie pasisavina dalį svetimos šlovės.

Šie interviu fragmentai rodo, kad institucinės vertės diskursas formuojamas įvai-riai – nuo atviros kritikos iki subtilios refleksijos. Vis dėlto bendras vardiklis aiškus: vertė suvokiama kaip politiškai angažuotas procesas, kurį lemia institucijų kvietimai, atrankos ir finansavimo modeliai. Kritika čia yra refleksyvi, bet dažnai nulemta pačios institucijos viešojo balso.

Matomumo ir pozicijos mikrodiskursas

Pokalbiuose matomumo ir pozicijos mikrodiskursas atsiskleidžia menininkų pri-vilegijavimo ir legitimumo suteikimo kultūros lauke kritika. Apie tai užsiminta ankstes-niame skyriuje, tačiau per kitą, vertės kūrimo prizmę. Legitimumas suprantamas kaip institucijos suteikta teisė būti išgirstam, kuri ne visada sutampa su matomumo suteikimu kultūros lauke – galima būti matomam kaip dalyviui ar kūrėjui, bet nebūti išgirstam kaip meno lauką formuojančiam balsui. Ši skirtis neatsiejama ir nuo klausimo – kas kviečia-mas eksponuoti, kam suteikiama erdvė, o kas, būdamas „nepatogus“, lieka nematomas.

Skaidra Trilupaitytė ir Gintaras Sodeika interviu aptaria, kaip XX a. pabaigos mar-ginalios pozicijos, tokios kaip *Fluxus*, ilgainiui buvo kooptuotos kaip „šiuolaikiškumo ženklas“. G. Sodeika prisimena: „Kol nežinojome apie Fluxus Vakaruose, mums atrodė,

30 K. Šapoka, „Entuziastai“, *ŠMC Interviu*, Nr. 4, 2005, p. 7.

31 L. Grabštienė, „ŠMC interviu pokalbiai apie meną“, *ŠMC Interviu*, Nr. 16–17, 2011, p. 15.

jog šis judėjimas gimė Lietuvoje ir kilo iš mūsų pačių.³² Tai rodo, kaip iš pradžių neįteisinga meninė veikla tampa reprezentatyvia, prarasdama savo subversyvumą, o matomumas čia veikia kaip institucionalizavimo forma.

Rūta Junevičiūtė ir Eglė Rakauskaitė interviu „Kai vejiesi pats save“ kalba apie ŠMC, kaip redakcinės galios subjektą, t. y. instituciją, kuri pasitelkusi atranką ir redagavimą sprendžia, kokie vaizdiniai gali būti rodomi, o kokie – eliminuojami. E. Rakauskaitė kritikuoja pasirinkimus, ribojančius alternatyvius matomumo būdus: „Tada buvo per daug nuogumo.“³³ Tokia kritika siejama ir su ankstyvąja ŠMC parodų strategija, kur nuogumo kultas buvo naudojamas kaip provokacija šokiruoti ir sudominti žiūrovą, menininką paverčiant savitu masalu. Tokiu atveju matomumas tampa privilegija, suteikiama pagal institucijos pasirinktą reprezentacijos logiką.

„Entuziastų“ interviu vienas iš jaunųjų pašnekovų ironizuoja: „Vis dar reikia įrodyti, kad egzistuojam, nes niekas mūsų nepakvietė į tą vieną parodą.“³⁴ Kvietimas čia tampa egzistenciniu patvirtinimu – institucija ne tik suteikia matomumą, bet ir nusprendžia, ar menininkas vertas institucinio pripažinimo.

Vis dėlto pasitaiko atvejų, kai menininkai tiesiogiai kvestionuoja institucijos autoritetą arba netiesiogiai siūlo kompromisinį dialogą. Architekto, dailininko Kęstučio Lupeikio interviu „Apie juodą kubą“ išryškina atsisakymą paklusti primetamam naratyvui: „Aš nemaniau, kad mane kažkaip pažemins ar įžeis tai, jog mano darbas bus eksponuojamas tokiu būdu.“³⁵ Tai retas atvejis, kai menininkas atvirai kvestionuoja institucijos autoritetą.

Neringa Černiauskaitė pokalbyje su Virginija Januškevičiūte kelia klausimą apie bendrą vertybinį pagrindą: „Galbūt kalbėjimas viena kalba... galėtų tapti bendro virsmo sąlyga?“³⁶ Tai ne tiesioginė opozicija, o pasiūlymas kurti naują dialogo platformą.

ŠMC interviu matomumo diskursas reiškiamas nevienodai – nuo ironijos iki tiesioginės kritikos. Visais atvejais atsiskleidžia bendra įtampa tarp siekio būti matomam ir būtinybės atitikti institucijos formuojamus „tinkamo meniškumo“ kriterijus. Ši įtampa rodo, kad matomumas nėra savaiminis ar neutralus procesas, o priklauso nuo institucinių atrankos ir reprezentacijos būdų. Šitaip matomumas tampa ne tik kūrybos vertės ženklu, bet ir galios santykių derybų, kuriose menininkas derina savo autonomiją su institucijos strateginiais interesais, rezultatu.

32 G. Sodeika, „Kaip skambesys mintyje“, *ŠMC Interviu*, Nr. 9–10, 2008, p. 6–8.

33 R. Junevičiūtė, E. Rakauskaitė, „Kai vejiesi pats save“, in: A. Vaičiulytė (sud.), *Pokalbiai apie šiuolaikinį meną*, Vilnius: ŠMC, 2022, p. 240–242.

34 V. Klimašauskas, „Entuziastai“, *ŠMC Interviu*, Nr. 4, 2005, p. 7.

35 K. Lupeikis, J. Žukauskas, „Pokalbis su Kęstučiu Lupeikiu apie juodą kubą“, *ŠMC Interviu*, Nr. 18–19, 2011–2012, p. 33–35.

36 N. Černiauskaitė, V. Januškevičiūtė, „Ateitis, kaip praeities kritika“, in: A. Vaičiulytė (sud.), *Pokalbiai apie Lietuvos šiuolaikinį meną*, 2022, p. 532.

Priklausomybės ir galios struktūrų mikrodiskursas

Paskutinis analizuojamas mikrodiskursas apima priklausomybių ir galios struktūrų refleksiją. Jis atskleidžia, kaip menininkai ir institucijų veikėjai sąmoningai artikuliuoja savo santykį su galios tinklais. Tokiuose pasisakymuose atsiveria sudėtinga įtampų zona, kurioje susipina finansinė priklausomybė, politinis spaudimas, biurokratiniai ribojimai ir nuolatinės pastangos išlaikyti profesinę ir kūrybinę autonomiją. Nors institucijos viešai deklaruoja menininko laisvę, analizuojami interviu fragmentai rodo, kad ši laisvė realybėje dažnai yra sąlyginė – ji ribojama tiek finansavimo būdų, tiek reprezentacijos galios požiūriu.

Nomeda Urbonienė interviu „Apie perspektyviškumą ir dabarties ekosistemas“ pažymi, kad „darbai prasideda nuo institucijos“, tačiau pats konstravimo procesas yra „analitiškas“³⁷. Ši refleksija atskleidžia paradoksą – menininkas remiasi institucijos suteikiamais ištekliais, tačiau kartu bando kritiškai permąstyti savo veiklos sąlygas. A. Fraser teorijos kontekste tai galėtų būti apibūdinta kaip institucinė savikritika – iš vidaus kylantis gebėjimas įvardyti ir reflektuoti galios struktūras, kuriose veikiama. Gediminas Urbonas tame pačiame interviu pabrėžia, kad „svarbu, jog menininkai patys kurtų savi-edukacinę erdvę“³⁸. Ši mintis rezonuoja su H. Steyerl požiūriu į menininkus kaip kritinę infrastruktūrą, gebančią kurti alternatyvias žinojimo formas institucijos viduje arba paraštėse, nepaisant hierarchinių ar ekonominių ribojimų³⁹.

Valentinas Klimašauskas kelia klausimą, ar „egzistuoja savęs per(si)rašymo galimybė“⁴⁰. Tokia pozicija atveria diskusiją apie tai, ar institucinis diskursas leidžia vidinį virsmą ir galimybę transformuoti savo kalbą bei pozicijas, išlaikant kritinio žvilgsnio potencialą. Mindaugas Navakas, kritikuodamas meno lauko mitologiją, interviu sako: „Tai tokia paslaptis ir nepaprasta veiklos sritis, kurioje reiškiasi visokios aukštesnės jėgos, tačiau tai tėra saviapgaulė.“⁴¹ Ši įžvalga rodo, kad priklausomybė formuojasi ne tik iš išorinių – finansinių ar politinių – struktūrų, bet ir iš vidinių simbolinių naratyvų, kurie patys palaiko institucijų galią. Tokia pozicija susijusi su Pierre'o Bourdieu lauko teorija, kurioje habitas lemia ne tik veikimo galimybes, bet ir tai, kokios kalbos formos laikomos priimtiniomis meno vardu.

Institucinio diskurso kontrolės mechanizmą ypač tiksliai nusako Nerijaus Milešiaus pastaba, kad „svarbu pažvelgti, kas įsitaisto šios nematomos, iškirptos ir išmestos

37 V. Januškevičiūtė, N. Urbonas, G. Urbonas, „Apie perspektyviškumą ir dabarties ekosistemas“, in: A. Vaičiulytė (sud.), *Pokalbiai apie šiuolaikinį meną*, 2021, p. 486.

38 ibid.

39 H. Steyerl, 2009, p. 3–19.

40 A. Andriuškevičius, V. Klimašauskas, „Ar egzistuoja savęs perrašymo, persirašymo galimybė“, in: A. Vaičiulytė (sud.), *Pokalbiai apie šiuolaikinį meną*, 2021, p. 75.

41 M. Navakas, D. Tumpytė, „Lietuvoje tarp dviejų ugnių: menas, edukacija ir verslas“, *ŠMC Interviu*, Nr. 6, 2006, p. 6–7.

zonos vietoje“⁴². Šią mintį papildo jo pastebėjimas, kad „būtent ten formuojasi nauji, dažnai nepastebėti galios taškai“⁴³. Tokia išvalga atspindi M. Foucault mintį apie galios ir žinojimo sąveiką – kontrolė įgyvendinama ne tik per tai, kas sakoma, bet ir per tai, kas nutylima ar eliminuojama, taip kuriant diskurso ribas.

Apibendrinant reikia pažymėti, kad priklausomybės ir galios struktūrų diskursas parodo, kad institucijos veikia ne tik kaip finansavimo ar matomumo suteikėjos, bet ir kaip diskurso kontrolės centrai. Jos gali integruoti kritiką į savo komunikaciją, ją sušvelninti arba eliminuoti, taip subtiliai formuodamos viešąją kalbą. N. Fairclough analizės modelyje tokia kontrolė reiškia semantinę galią – institucija ne tik sprendžia, ką galima pasakyti, bet ir nustato, kaip tai turi skambėti⁴⁴. Šiame kontekste institucinė kritika tampa daugialypė: ji gali būti atvira ir konfrontacinė, bet taip pat – refleksyvi, prisitaikanti ar strategiškai pozicionuojama institucinio diskurso rėmuose.

Institucinės kritikos artikuliacija – tarp kooptacijos, autonomijos ir diskurso kontrolės

Diskusijoje keliamas esminis klausimas: ką reiškia situacija, kai visa kritika tampa kalbėjimu institucijos vardu? Atsakymo užuominą galima įžvelgti ŠMC leidiniuose, kur kartais išryškėja kooptacijos mechanizmas – kritika išsakoma institucijos balsu ir iš opozicijos tampa savąja. Menininkų refleksijos, nors ir perteikia kritinį požiūrį, vis dėlto kultivuojamos institucijos diskurse, kuris tam tikra prasme primena savikritikos imitaciją. Tokiu atveju institucija ne tik suteikia erdvę kritikai, bet ir ją struktūruoja: įrėmina, stilistiškai niveliuoja ir kontroliuoja jos pateikimo formas.

Šiuo atveju ji ne dingsta, o patiria tai, ką M. Foucault vadina diskurso institucionalizavimu⁴⁵. Galia čia veikia ne per tiesioginę represiją, bet per kalbinio leidžiamumo sąlygas: apibrėžiama, kas gali būti ištarta, kokia forma tai turi būti pateikta ir kada tai tampa *priimtina*. Kritinis balsas institucijoje tampa galimas ne dėl to, kad jis laisvas, bet todėl, kad jau yra įrėmintas. Kaip pažymi N. Fairclough, jokia institucinė kalba nėra neutrali, o kaip tik – socialiai įterpta ir visada susijusi su galios santykiais⁴⁶. Tokiu būdu net ryškus opozicinis tonas gali būti *suvalgytas* institucinio formato ir tapti jo viešojo diskurso formavimo įrankiu. Tą patvirtina ir P. Bourdieu teorija⁴⁷: kultūrinio lauko dalyviai gali veikti autonomiškai tik tiek, kiek atitinka lauko struktūrinius reikalavimus. Kritika gali tapti matoma tik tada, kai įgyja pripažįstamą estetinį ir konceptualų pavidalą. Tai

42 N. Milerius, K. Sabolius, „Apie vaizduotę ir atmintį“, *ŠMC Interviu*, Nr. 22–23, 2013, p. 22.

43 *ibid.*

44 N. Fairclough, 1992, p. 66.

45 M. Foucault, 2002, p. 122.

46 N. Fairclough, 1992, p. 66.

47 P. Bourdieu, 1993, p. 52.

reiškia, kad autonomija šiame lauke nėra absoliuti – ji yra nulemta simbolinio kapitalo cirkuliacijos taisyklių.

Kai kurie menininkai, kaip matyti iš interviu tyrimo, sąmoningai reflektuoja šią padėtį. Jie nesiekia išsilaisvinti iš sistemos, o ją permąsto iš vidaus, veikdami tokiu principu, ką A. Fraser ir P. Bourdieu apibūdina kaip „balso iš vidaus“ poziciją – veikimą konflikte, bet ne už jo ribų. Tokia refleksyvi laikysena leidžia menininkams siūlyti institucinio mechanizmo korekcijas, išliekant jos viduje.

Tačiau yra ir alternatyvių iniciatyvų, kuriomis siekiama išlaikyti tam tikrą nepriklausomą poziciją – veikti be institucinių garantijų. Ši praktika artima A. Fraser apibrėžtai „kritikos iš vidaus“ teorijai⁴⁸, ir pozicijai apie pasipriešinimą, kuris visada pasireiškia ne performatyviu veiksmu, o tiesioginiu veiksmu. Kitaip tariant, net institucijos išorė, tai dažnai struktūrinė lauko dalis, turinti santykį su institucija, o nevisiškai nuo jos atskirta zona.

Lietuvos meno kontekste šie mechanizmai ypač pastebimi: menkai išvystytas alternatyvus finansavimas, ribotas nepriklausomų erdvių skaičius ir stiprus biudžetinių institucijų dominavimas lemia, kad institucinė kritika dažniausiai pasireiškia kaip refleksija, o ne opozicija. Nepriklausomų iniciatyvų egzistuoja, bet dažniau kaip tylesnės alternatyvos nei atviros opozicijos. Štai filosofas N. Milerius jau aptartame interviu su Kristupu Saboliu pažymi, kad, kai pradėdame kalbėti apie reprezentaciją, perskyros tarp vidujybės ir išorybės ima nykti⁴⁹. Ši mintis sufleruoja, kad diskurso aplinka sukuria tarpinę, neapibrėžtą būseną, kurioje kritika ir institucinė kalba (perauganti į institucinės kritikos diskursą) ne priešinas viena kitai, o tarsi veikia darniame dialoge.

Labai panašiai samprotauja ir Artūras Raila, pokalbyje su Viktoru Bachmetjevu keldamas klausimą apie paties interviu kaip formato reikšmę. Anot jo, pokalbis yra ne tik komunikacijos priemonė, bet ir strategija, leidžianti diskursą išplėsti už įprastų socialinių ribų⁵⁰. Tokiu būdu net pats klausimų-atsakymų modelis tampa veiksmu, kuriuo įgalinamas kitas kalbėjimo horizontas.

Intuityviai palyginus ŠMC leidžiamą periodiką su rinktinių pokalbių rinkiniu *Pokalbiai apie šiuolaikinį meną*, ryškėja diskurso ribos: pirmasis leidinys pateikia daugiau net ir stilistiškai neutralizuotos kritikos, o antrasis vengia pozicinio kalbėjimo, apsiribodamas asmeninių patirčių refleksija. Tai rodo, kad leidinio forma ir institucinė intencija daro įtaką, kiek leidžiama artikuliuoti konfliktą, o kiek – tik pasyviai reflektuoti. Agnės Narušytės ir Linaros Dovydaitytės mintis, kad „atsisakyta hierarchijų“, išryškina šią dviprasmybę – kritikos struktūros ištirpsta, kai nyksta atpažinimo ir įvardijimo

48 A. Fraser, „From the Critique of Institutions to an Institution of Critique“, *Artforum*, 2005, vol. 44, Nr. 1, p. 278–283.

49 G. Sodeika, „Kaip skambesys mintyje“, *ŠMC Interviu*, Nr. 9–10, 2008, p. 6–8.

50 A. Raila, V. Bachmetjevas, „Institucija ir jos šešėlis“, in: A. Vaičiulytė (sud.), *Pokalbiai apie šiuolaikinį meną*, Vilnius: ŠMC, 2022, p. 108.

mechanizmai⁵¹. Tokiu būdu „hierarchijų atsisakymas“ tampa ne tiek emancipacija, kiek instituciniu filtru, leidžiančiu palaikyti diskursą be aiškos opozicijos.

Apibendrinant diskusiją svarbu apibrėžti ir paties kritikos diskurso raiškos formas bei raiškas ŠMC leidybos kontekste. Galia diskursą formuoja ne per prievartą, bet per tai, ką M. Foucault vadino leidžiamumo sąlygomis – struktūrinės taisyklės, kurios apibrėžia, kas gali būti pasakyta, kaip tai turi skambėti ir kokių formatu pasirodyti⁵². Šiuolaikinės meno institucijos, tokios kaip ŠMC, ne tik suteikia erdvę kritikai, bet ir ją struktūruoja – estetiškai, stilistiškai ir temiška, paversdamos ją saugia savo reprezentacijos dalimi. Kaip teigia N. Fairclough, diskurso kontrolė įgyvendinama per simbolinius išteklius – per matomumo, vertės, legitimumo reguliavimą⁵³. Kritinis balsas, net kai išlieka, veikia institucinių taisyklių lauke – jis tampa nebe opozicija, o vidine, kooptuota refleksijos forma, atliekančia funkciją, bet nekeliančia realios grėsmės. Tokia situacija sukuria tai, ką P. Bourdieu įvardijo kaip lauko autonomijos iliuziją⁵⁴ – kai net kritika, siekianti būti nepriklausoma, vis tiek turi veikti pagal galiojančias vertės žaidimo taisykles. Kitaip tariant, diskursas šiandien formuojamas per galią, kuri veikia tyliai, bet efektyviai – per kalbėjimo formas, leidybos formatus ir kultūrinės vertės distribuciją.

Išvados

1. Interviu formatas kaip institucinės galios mechanizmas. ŠMC leidinių interviu formatas veikia ne vien kaip komunikacijos priemonė, bet ir kaip diskurso įrėminimo įrankis. Pašnekovų atranka, klausimų struktūra ir redakcinės korekcijos kuria saugią erdvę, kurioje kritika leidžiama tik tokiomis formomis, kurios gali būti paverstos institucijos atvirumo ženklu. Taip sukuriamas paradoksas: institucija išoriškai atrodo priimanti kritinius balsus, tačiau iš tikrųjų jų raiška yra ribojama ir stilistiškai neutralizuojama.
2. Mikrodiskursai – galios struktūrų atspindžiai. Analizuoti interviu parodė tris nuosekliai pasikartojančius mikrodiskursus – vertės kūrimo, matomumo politikos ir priklausomybės bei galios santykių. Jie atskleidžia, kad menininkų ir institucijų santykiai nėra neutralūs: vertė formuojama ne kūrinio turiniu, o atrankos ir finansavimo logika; matomumas priklauso nuo redakcinės galios ir institucinių sprendimų; priklausomybė nuo finansinių ir politinių struktūrų lemia, jog menininko laisvė yra sąlyginė. Taip mikrodiskursai tampa ne tik refleksijos, bet ir pačios galios įtvirtinimo instrumentais.

51 A. Narušytė, L. Dovydaitytė, „Nėra vieno lauko“, in: A. Vaičiulytė (sud.), *Pokalbiai apie šiuolaikinį meną*, Vilnius: ŠMC, 2022, p. 42.

52 M. Foucault, 1991, p. 27.

53 N. Fairclough, 1992, p. 66.

54 P. Bourdieu, 1993, p. 47.

3. Kritikos kooptacija ir savikritiškumo imitacija. Tyrimas atskleidė, kad daugeliu atvejų kritika ŠMC leidiniuose reiškia ne atvira opozicija, o kooptuota refleksija. Menininkų balsai įtraukiami į institucinį naratyvą, kur kritika tampa institucijos savikritiškumo įrodymu, bet ne realiu galios iššūkiu. Tokiu būdu kritika praranda konfrontacinį aštrumą ir transformuojasi į institucijai priimtina savirefleksijos modelį, kuris stiprina, o ne silpnina jos autoritetą.
4. Institucinės kritikos ribotumas Lietuvos kultūros lauke. Lietuvos meno kontekste institucinė kritika dažniausiai pasireiškia ne kaip opozicija, o kaip refleksija iš vidaus. Alternatyvių nepriklausomų erdvių ir finansavimo modelių stoka lemia, kad institucinės kritikos balsai dažniausiai lieka priklausomi nuo dominuojančių institucijų. Tai sukuria iliuzinę lauko autonomiją: menininkai gali kritikuoti, tačiau jų kritika vis tiek funkcionuoja neperžengiant institucinių taisyklių ribų. Todėl į įžangoje keltą klausimą galima atsakyti aiškiai – ŠMC leidiniuose kritika labiau tampa institucijos galios mechanizmų dalimi nei laisvu balsu.

Bibliografija

- Bourdieu P., 1993 – Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production*, New York: Columbia University Press, 1993.
- Buchloh B. H. D., 1986 – Benjamin H. D. Buchloh, „Hans Haacke: Memory and Instrumental Reason“, in: Brian Wallis (ed.), *Hans Haacke: Unfinished Business*, New York: The New Museum of Contemporary Art, 1986, p. 75.
- Buren D., 1996 – Daniel Buren, „The Function of the Museum“, in: Kristine Stiles, Peter Selz (eds.), *Theories and Documents of Contemporary Art: A Sourcebook of Artists' Writings*, Berkeley: University of California Press, 1996.
- Fraser A., 1991 – Andrea Fraser, „Museum Highlights: A Gallery Talk“, in: *October*, 1991, Nr. 57, p. 104–122.
- Fraser A., 2005 – Andrea Fraser, „From the Critique of Institutions to an Institution of Critique“, in: *Artforum*, 2005, vol. 44, Nr. 1, p. 278–283.
- Foucault M., 1991 – Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, London: Penguin Books, 1991.
- Foucault M., 2002 – Michel Foucault, *Archeology of Knowledge*, London: Routledge, 2002.
- Groys B., 2010 – Boris Groys, *Going Public*, Berlin–New York: Sternberg Press, 2010.
- Klumbys V., 2009 – Valdemaras Klumbys, „Tarp rezistencijos ir prisitaikymo: menininkų elgsena vėlyvuoju sovietmečiu“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 23, p. 122–134.
- Steyerl H., 2009 – Hito Steyerl, „The Institution of Critique“, in: Gerald Raunig, Gene Ray (eds.), *Art and Contemporary Critical Practice: Reinventing Institutional Critique*, London: MayFly Books, 2009, p. 13–19.
- Steyerl H., 2012 – Hito Steyerl, *The Wretched of the Screen*, Berlin: Sternberg Press, 2012.
- Vaičiulytė A. (sud.), 2022 – Asta Vaičiulytė (sud.), *Pokalbiai apie šiuolaikinį meną*, Vilnius: Šiuolaikinio meno centras, 2022.
- Wodak R., 2009 – Ruth Wodak, *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*, London: Palgrave Macmillan, 2009.
- Žukauskienė O., 2012 – Odeta Žukauskienė, „Kintantys diskursai ir institucinė kritika“, in: *Muziejų kultūra*, 2012, p. 14–31.